

Historisk flerspråklighet blant flensburgere i Trondheim

Skriftspråk og talemål i familien til Herman Hoë (1751–1837)*

Av Nora Dörnbrack

Denne artikkelen omhandler de flerspråklige praksisene til den slesvigske innvandreren Herman Hoë og familien hans på 1700- og 1800-tallet i lys av språkbruken i Flensburg og Norge generelt. Brevmaterialet som ligger til grunn for undersøkelsen, er hentet fra Statsarkivet i Trondheim og NTNU universitetsbibliotekets spesialsamlinger. Koch og Oesterreichers kommunikasjonsmodell brukes for å spore konseptuell nærhet og distanse, og på dette grunnlaget drøftes det hva for slutninger vi kan trekke om familiens muntlige språkvalg. Empirien viser at brevsriverne til enhver tid valgte de høye varietetene høytysk og dansk i skrift. Skriftspråket til familien i Slesvig var alltid høytysk selv om tekstene inneholder spor av neder tysk. I korrespondansen med familien i Trondheim knyttes dansk til nære samtaler, mens tysk og engelsk brukes i forbindelse med fremmedspråksopplæring. Derfor argumenterer artikkelen for at Hoë vokste opp med tysk som et førstespråk, mens talemålet med familien i Trondheim trolig var norsk.

1 Innledning

For handelsmenn over hele Norge var det viktig å beherske flere språk for å kunne handle langs skipsruter som strakte seg ut over den norske kysten. Særlig tilflyttende handelsmenn som opprinnelig kom fra områder utenfor Norge, hadde bruk for sine flerspråklige ressurser både i det offentlige og private. Hvordan en slik historisk flerspråklighet kunne se

* Takk til de to anonyme fagfellene og redaktør Hans-Olav Enger for verdifulle kommentarer. Artikkelen bygger på masteroppgaven «Flerspråklighet og språkkontakt på 1700- og 1800-tallet i Trondheim» (2019), og jeg takker særlig veilederen min, Ivar Berg, for alle gode innspill og tilbakemeldinger i arbeidet.

ut, ser vi eksempelvis i familien til Herman Hoë (1751–1837). Flensburgeren flyttet som femtenåring til Trondheim, bygget opp et handelsfirma, og stiftet familie med en norsk kone. I familiens private brev, dagbøker og notater kan vi fortsatt finne spor etter de flerspråklige ressursene som familien brukte i skriftlig kommunikasjon. På dette grunnlaget gir artikkelen et glimt inn i de flerspråklige praksisene til en tysk-norsk handelsfamilie med røtter i både Flensburg og Trondheim på 1700- og 1800-tallet.

Undersøkelser av historisk flerspråklighet i norske handelsbyer har så langt vært sterkt preget av hansakontorets dominans i Bergen. Hansakontoret satte opp strenge regler for kontakten mellom tyske handelsmenn og nordmenn, og først etter kontorets oppløsning i 1756 stod handelsmennene fritt til å integrere seg i det norske samfunnet (Nesse 2007: 424). Under kontorets oppsyn tilegnet de tyske handelsmennene seg først og fremst reseptive språkevner i norsk, mens den økte integreringen på 1700-tallet førte til større bruk av det danske skriftspråket blant handelsmennene (Nesse 2007: 424, 433).

Andre byer som Oslo og Tønsberg manglet et slikt offisielt forbund av utenlandske handelsmenn som tilrettela for deres innreise, opplæring og videre karriere i handelen. Nordtyske handelsmenn i Oslo og Tønsberg på 1500-tallet, for eksempel, «slo seg ned spredt om i byen, og ble slik en del av bysamfunnet på en helt annen måte enn tyskerne ble det i Bergen» (Rambø 2010: 347). Dermed gav også språkkontakten andre resultater. Rambø (2010: 364) slår fast at både det mindre antallet tyske handelsmenn og den kortvarigere kontakten gjør det usannsynlig at en resektiv tospråklighet oppstod i de to byene. På grunnlag av nedertysk handelskorrespondanse mellom handelsfamilier i Oslo og Rostock fra 1500-tallet (publisert i Thierfelder 1958) hevder Lundemo (1989: 129) videre at det var fordelaktig for de tyske handelsmennene å tilegne seg produktive norskferdigheter for å kunne delta i sosiale aktiviteter i bysamfunnet og handle med lokalbefolkningen.

Når det gjelder Trondheim, ser vi et innvandringsmønster som skjøt fart på slutten av 1600-tallet der unge, enslige flensburgere bestemte seg for å flytte til Trondheim og starte et liv i handelen (Sogner 2003: 318–20). Fraværet av en bedrift som styrte kontakten mellom handelsmennene og samfunnet rundt, førte til at de fleste valgte å gifte seg med norske kvinner og bosatte seg i Trondheim for godt (Sogner 2003: 318). På den måten er situasjonen til flensburgerne i Trondheim snarere sammenlignbar med den økte integreringen av hanseatene i Bergen på be-

gynnelsen av 1700-tallet enn situasjonen til nordtyske kjøpmenn i Oslo og Tønsberg på 1500-tallet.

For å belyse språkkontakten mellom nordtyske handelsmenn og bybefolkningen i Trondheim nærmere er det private brev materialet etter familien Hoë særlig relevant. Herman Hoës familie er bare én av flere trondheimske handelslekter med opprinnelse i den slesvigske handelsbyen Flensburg. Av den grunnen er undersøkelsen av familiens språklige praksis en case-studie som indirekte kaster lys over den språklige hverdagen også for andre tysk-norske familier i Trondheim, eksempelvis familiene Angell, Hornemann eller Lorentz.

Jeg har valgt å sette det private brev materialet til familie Hoë i fokus. Private brev kan betegnes som ‘ego-documents’ som er «as close to speech as non-fictional historical texts can possibly be and therefore cast light on the history of natural language» (Elspaß 2012: 156). Bruken av privat brev materiale fra befolkningen som ikke tilhørte overklassen eller forfatteryrket, ble tatt opp i Elspaß (2005), som viser hvordan skrivere fra lavere sosiale sjikt preget den tyske språkkulturen. På lik måte analyserer Rutten og van der Wal (2014: 9) nederlandske brev fra 1600- og 1700-tallet som stammer fra både kvinner og menn av alle sosiale lag og aldersgrupper. De finner at «the letters do contain traces of the contemporary spoken language, phonological, morphological as well as syntactic [...] which do not occur in most of the printed contemporary works, [and thus] provide a window on the spoken language used in everyday communication» (Rutten og van der Wal 2014: 7–8). Slike spor etter dattede lokale språkpraksiser finner vi særlig i de tyske brevene i familien Hoë. Dermed føyer denne artikkelen seg inn i den nyere språkhistoriske forskningen på immigranternes (fler-)språklige praksiser.

Til å begynne med vil jeg gi en kort oversikt over familien Hoës opprinnelse og fremgang i Trondheim, og videre gjøre rede for kildematerialet. Deretter følger en kort fremstilling av flerspråklighet på samfunnsnivå i både Flensburg og Norge generelt og hvordan lokale trekk i brev materialet vitner om denne språkkontakten. Artikkelen kaster så lys over de individuelle språkvalgene i den private brevvekslingen, før jeg til slutt samler de ulike trådene for å drøfte hva for slutninger vi kan trekke om talemålet i Hoës familie.

2 Historisk bakgrunn

Herman Hoës fremgang i private forbindelser og yrkeslivet er den røde tråden som vi følger for å undersøke den språklige praksisen i familien hans. Samtidig gjenspeiler livsveien hans et større innvandringsmønster for unge, enslige flensburgere som flyttet til den nordlige handelsbyen Trondheim for å starte en karriere i handelen (Sogner 2003: 318).

2.1 Herman Hoës private liv og handelsvirksomhet

De første sporene etter familien Hoë fører oss til Dortmund i Vest-Tyskland. På slutten av 1500-tallet flyttet familien nordover til Flensburg hvor de raskt etablerte seg som en av de fremtredende handelsfamiliene (Bull 1998b: 82). Her ble Herman Hoë født den 6. juni 1751 (Bull 1998b: 82). Handelsbyen Flensburg ligger i hertugdømmet Slesvig, som på den tiden hørte til Danmark. Slesvigs geografiske posisjon og rike økonomi førte til at både Danmark og Tyskland hadde interesse i å styre hertugdømmet. Hoës oppvekst fant derfor sted i et samfunn som var preget av den daglige språkkontakten mellom danske og tyske varieteter.

I 1766 la den femten år gamle Hoë hjembyen bak seg og reiste til Trondheim for å gå i lære hos flensburgkjøpmannen Otto Beyer (1711–1778) (Bull 1998a: 22). Sammen med sin eldre bror Christian Hoë (1749–1775) startet Herman Hoë sin egen handelsvirksomhet i 1773. Som resultat av hans gode håndlag fikk han kjøpmannsborgerskap i 1776 og borgerskap som grosserer i 1809 (Bull 1998b: 82). At særlig innvandrere fra Flensburg startet handelsbedrifter, forklarer Brochmann og Kjeldstadli (2014: 80) med deres mange former for kapital: «De hadde en adekvat kulturell kapital gjennom sine kommersielle innsikter eller håndverkstrening, en sosial kapital i form av familienettverk og markedskontakter i to eller flere land, og endelig, økonomisk kapital.»

I 1788 giftet Herman Hoë seg med Anna Dorothea Brodtkorb (1768–1841) (Bull 1998b: 83). Ekteskapet var nok inngått med omhu, siden det sikret Hoë viktige handelsforbindelser til fiskeressurser på Helgelandskysten samt inntekter fra tiendeforpaktningen for Lofotens, Vesterålens og Andenes fogderier (Bull 1998a: 127). Forbindelsen resulterte i fire døtre og én sønn (Bull 1998b: 84). Hoës barn fikk frem til konfirmasjonsalderen utdanningen sin ved Trondhjems Borgerlige Realskole. Deretter var døtrenes formelle utdanning avsluttet, mens sønnen Ger-

hard Fredrik Hoë (1799–1877, heretter Gerhard F. Hoë) reiste til blant annet Sverige, Storbritannia og Tyskland for å fortsette utdanningen (Bull 1998b: 84). Den internasjonale utdanningen var grunnen til at sønnen kunne uttrykke seg fritt på flere språk senere i livet. I 1824 ble sønnen tatt opp i firmaet samtidig som Hoë selv trakk seg tilbake fra handelsvirksomheten (Bull 1998a: 22). Herman Hoë døde i Trondheim den 1. april 1837 (Bull 1998b: 82). Frem til sin død i 1877 bygget sønnen hele handelsbedriften betraktelig ned. Siden Gerhard F. Hoë var ugift og barnløs, ble firmaet lagt ned etter han (Bull 1998a: 22).

3 Kildemateriale

Materialet som ligger til grunn for denne undersøkelsen, er hentet fra Statsarkivet i Trondheim og NTNU Universitetsbibliotekets spesialsamlinger. Statsarkivets samling etter Herman Hoë spenner over 95 hyllemeter som inneholder «1.025 arkivenheter, protokoller og bokser til sammen» (Bull 1998a: 16). Hovedmengden av dokumentene strekker seg fra 1772 til 1877, men jeg gransket stort sett materiale fra Herman Hoës levetid i Trondheim, det vil si fra 1766 til 1837, med unntak av få brev som Hoës foreldre sendte til broren Christian Hoë mellom 1763 og 1765. Brevmaterialet som er hentet fra NTNU Universitetsbibliotekets spesialsamlinger består av brev som sønnen Gerhard F. Hoë og svigersønnen Nils Brodtkorb sendte til Trondheim mens de bodde utenlands. Brevene er ikke tilgjengelige i digitalisert format, slik at hele empirien til denne studien er originale, håndskrevne kilder. Til sammen transkriberte jeg 49 private brev fullstendig. Derav er 22 skrevet på høytysk (44,9 %), 18 på dansk (36,7 %) og 9 på engelsk (18,4 %). I tillegg inkluderer korpuset de tre sidene som finnes i dagboka til Herman Hoë, slik at hele korpuset består av rundt 27 000 ord. Tilsammen henviser jeg til 20 ulike private brev i denne artikkelen.

I arkivene finnes to ulike typer korrespondanse: den som ble sendt i forbindelse med handelsvirksomheten til handelspartnere, og den private brevvekslingen blant familie og venner. Korrespondansen med handelspartnere fulgte (ikke uventet) eksplisitte skriftnormer i større grad enn brevvekslingen mellom nære familiemedlemmer. Siden formelle normer la føringer på skriftspråkb Bruken, fokuserer jeg på den private korrespondansen som i større grad gir rom for språklig variasjon. Allikevel

er det ikke alltid like enkelt å holde disse to typene adskilt fra hverandre. Brødrene i Slesvig, sønnen og svigersønnene i Trondheim var involvert i Hoës handelsfirma slik at de må sees på som både slektninger og handelspartnere. Ett og samme brev kunne derfor handle både om private og handelsrelaterte temaer. I disse tilfellene har jeg valgt å legge større vekt på slektskapsbåndene og inkludert slike brev i korpuset mitt.

Den private korrespondansen kan videre kategoriseres etter avsenderen. På den ene side skrev Herman Hoë til slekt og venner som oppholdt seg utenfor Trondheim. Korpuset inneholder utelukkende originalbrevene eller de originale utkastene til Hoës brev. Brev som ble skrevet inn i kopibøker, er ikke tatt med siden det er usikkert hvem som kopierte disse brevene, og om kopiene avviker fra originalene med tanke på stil og innhold. De syv transkriberte brevene som Hoë sendte, egner seg godt til å illustrere språkbruken med familien i både Flensburg og Trondheim. På den annen side sendte slekt og venner brev til enten Hoë selv (til sammen 32 brev) eller andre nære familiemedlemmer (til sammen 10 brev). Disse brevene gir oss en dypere innsikt i Hoës flerspråklighet, siden de viser hvilke språk som kunne brukes i den familiære korrespondansen.

4 To diglossiske samfunn

Herman Hoë tilbrakte altså store deler av livet sitt i Slesvig og Norge. Disse to regionene er, liksom mye av Europa for øvrig, preget av flerspråklighet og språkkontakt, og vi skal derfor se nærmere på det språklige flettverket som preget Hoës hverdag i disse områdene. Først vil jeg gi en kort historisk fremstilling av hvilke språklige varieteter som preget Flensburg og Norge frem til 1700-tallet. Deretter vil jeg analysere på hvilken måte lokale trekk fra disse to områdene kommer til uttrykk i familiens private korrespondanse.

4.1 Diglossi i Flensburg

Frem til han var femten år gammel, bodde Hoë i handelsbyen Flensburg, som på den tiden kan beskrives som «the geographical and commercial center of the duchy of Schleswig» (Fredsted 2014: 333). Områdets belig-

genhet førte til hyppig språkkontakt blant innbyggerne og dermed til at ulike talemål og skriftspråk dominerte gjennom tiden.

Frem til slutten av 1300-tallet var sønderjysk trolig i utstrakt muntlig bruk blant flensburgere (Fredsted 2009: 3). Byens skriftspråk derimot var preget av latinske tekster som enkelte ganger ble oversatt til «jütisch geprägtes Dänisch» (Fredsted 2009: 3), altså dansk med et jysk preg, slik at tekstene kunne leses høyt for befolkningen. I overgangen til 1400-tallet ble så latin og jysk-preget dansk avløst av nedertysk som dominerende skriftspråk. Ifølge Fredsted (2009: 3) ble denne utviklingen fremmet av Hansaforbundets tiltakende dominans i østersjøområdet og en jevn strøm av tilflyttende håndverkere fra sørlige strøk. Talemålet til de fleste flensburgerne var trolig fortsatt sønderjysk, selv om presset fra nedertysk økte (Fredsted 2009: 4). Fredsted (2003: 36) konkluderer derfor med at sønderjysk var det dominerende talemålet blant byens lavere sosiale sjikt, mens nedertysk var i utstrakt bruk blant den innfødte og innvandrede middelklassen og høyere sosiale lag. Videre byr 1500-tallet på et begynnende skriftspråkskifte i Flensburg: det tyske kanselliet i København gikk over til å utstede dokumenter på høytysk istedenfor nedertysk, og snart fulgte kanselliene i Flensburg etter (Fredsted 2003: 37–8). Skriftspråket til skolene, kirka, rettsvesenet og handelen derimot forble nedertysk frem til 1600-tallet (Fredsted 2003: 38). Fredsted (2003: 38) oppsummerer både den muntlige og skriftlige språkbruken i Flensburg på slutten av 1600-tallet slik:

South Jutish remained the vernacular of the common people in town and in the surrounding rural regions. [...] Low German was spoken by the people of craft and trade in the city, whereas church, school, administration and cultural life was dominated by High German as the new high variety. We might suppose, however, that many individuals were bi- or even trilingual with at least a receptive competence in two or three of the above mentioned languages.

Det er svært vanskelig å finne eksakte opplysninger om talemålet i Flensburg på 1700-tallet da Hoë vokste opp i byen. Siden det da hadde foregått utstrakt språkkontakt i Flensburg de siste 400 årene, er det ikke urimelig å anta at de samme varietetene også var i bruk blant byens innbyggere i starten av 1700-tallet. Brevvekslingen i familien Hoë vil gi oss et glimt inn i de språklige praksisene i en handelsfamilie på slutten av 1700-tallet.

Brevvekslingen med familien i Flensburg foregikk i all hovedsak på høytysk. Likevel vitner klassiske nedertyske trekk som for eksempel *sin*-possessiven, *sollen*-futurum og akkusativ etter preposisjoner som styrer dativ på høytysk, om den intensive kontakten med nedertysk. Tre eksempler på *sin*-possessiven ser vi i (1–3). Forekomsten av denne possessiv-konstruksjonen er ikke et enkelttilfelle som var begrenset til Hoë. I brev fra både brødrene og mora finnes det rikelig med tilfeller av denne possessiv-konstruksjonen.

- (1) *da findet | man die Frucht von Papa seine unzeitige Liebe und Verzärterung*
‘der finner man frukten av pappa sin utidige kjærlighet og ømhet’
- (2) *Und Josias seine | Hochzeit soll zukünftigen Sommer | seyn*²
‘Og Josias sitt bryllup skal være i sommer’
- (3) *Wie lebst du sonst in Dron-| theim und befindet sich Christian sein Sohn?*
*Dem seiner Erziehung laßet Ihr wohl nichts fehlen?*³
‘Hvordan lever du ellers i Drontheim og [hvordan] befinner seg Christian sin sønn? Han sin utdanning lar dere vel ikke mangle noe?’

Fredsted (2003: 47) skriver at *sin*-possessiven, eksempelvis «Papa seine unzeitige Liebe», er utbredt i muntlig tale i hele det østersjøiske språkområdet, blant annet i nedertysk. I høytysk, derimot, var den adnominalen genitiven («Papas unzeitige Liebe») og den preposisjonelle genitiven («die unzeitige Liebe von Papa») sterkere utbredt, selv om Elspaß (2005: 327) også finner *sin*-possessiven i tekster av mindre rutinerte skrivere på 1800-tallet. Til denne kategorien hører imidlertid ikke familien Hoë. På grunn av deres handelsvirksomhet hadde de ofte mulighet til å formulere seg skriftlig i brevvekslingen med handelspartnere. Derfor vitner bruken av *sin*-possessiven i skrift om at dette nedertyske trekket trolig også ble brukt i familiens muntlige samtaler.

Et annet trekk som er vanlig for talemålet i Flensburg, men uvanlig i høytysk, er *sollen*-futurum (Fredsted 2003: 44). For eksempel blir det modale hjelpeverbet *sollen* brukt istedenfor høytysk *werden* for å vise til

1. PA–0280 16.4: utkast til et brev fra Herman Hoë til broren Fedder Hoë, 28. juni 1771. PA–0280 betyr ‘privatarkiv 0280’ slik det blir oppført i statsarkivets katalog. <|> markerer linjeskifte.
2. PA–0280 16.4: broren Friedrich Wilhelm Hoë til Herman Hoë, 29. august 1768.
3. PA–0280 16.5: broren Barthold Hoë til Herman Hoë, 2. juni 1777.

fremtidige handlinger i eksemplene (2) og (4–5). Fredsted (2003: 44) kommenterer *sollen*-futurum med at «[t]his use of *sollen* is clearly modelled on South Jutish and Low German and even today a very characteristic feature of the language in Flensburg.»

- (4) *er mag es auch thun, und ehe soll er auch von mir keinen dreyer haben und dann soll er in vollem Maaße seinen | Character geschildert kriegen*⁴
 ‘han vil også gjøre det, og før skal han heller ikke få en penning fra meg og så skal han få skildret karakteren sin i hele sin omfang’
- (5) *Bruder Gerhard wird d 3 oder 4’ten Julii deswe- | gen nach Ch. Alb. Koeg von hier reiten; so sollst Du von | dorten oder von uns Nachricht bekommen*⁵
 ‘Bror Gerhard vil derfor ride herfra til Ch. Alb. Koeg den 3 eller 4’de juli; så vil du få beskjed derfra eller fra oss’

Til slutt viser materialet en noe usikker bruk av det høytyske kasussystemet, særlig når det gjelder dativ. Et første eksempel så vi i (1) der Herman Hoë bruker akkusativ selv om preposisjonen *von* styrer dativ på høytysk (akkusativ «Papa seine unzeitige Liebe» mot dativ «Papa seiner unzeitigen Liebe»). Andre tilfeller finner vi etter preposisjoner som for eksempel *mit*, *bei* og *von* (6–8). Særlig tydelig blir akkusativ-bruken i eksempel (8) der hverken en utydelig håndskrift eller skrivefeil kan være årsaken til at pronomenene ikke står i dativ.

- (6) *so könnte man eine ansehnliche Parthey von Pech und Theer hier mit großen Vortheil absetzen*⁶
 ‘så kunne man her selge en betraktelig mengde av bek og tjære med stor fordel’
- (7) *ich war sehr betrübt und bange, und konte mich | bey ihren Anblick der Trähnen nicht enthalten*⁷
 ‘jeg var veldig bedrøvet og bekymret og kunne ikke la være å ta til tårene ved synet av dem.’

4. PA–0280 16.5: broren Friedrich Wilhelm Hoë til Herman Hoë, 9. mars 1777.

5. PA–0280 16.5: broren Barthold Hoë til Herman Hoë, 2. juni 1777.

6. PA–0280 16.5: broren Friedrich Wilhelm Hoë til Herman Hoë, 9. mars 1777. I både dette og det følgende tilfellet er det en tydelig <n> og ikke en <m> i håndskriften.

7. PA–0280 16.4: brev fra en venn til Herman Hoë, 5. september 1769.

- (8) *Ich weiß nicht ob du noch lebst oder nicht denn ich kriege | niemahlen eine Sylbe **von dich** zu sehen, schreib | mich doch einmahl wenn du diesen Brief **von** | mich erhalten hast, denn du weißt doch das ich sehr | viel auch **von dich** halte, und ich hoffe das du es auch | **von mich** thust*⁸

‘Jeg vet ikke om du fortsatt lever eller ikke siden jeg aldri får se en stavelse fra deg, skriv til meg en gang iblant når du har mottatt dette brevet fra meg, fordi du vet at jeg setter stor pris på deg, og jeg håper at du også setter stor pris på meg’

Familiens inkonsekvente bruk av både akkusativ og dativ i tilfeller der høytysk kun tillater sistnevnte, svarer til Fredsteds (2003: 45–6) utsagn om at flensburgeres språkbruk et halvt århundre senere, altså på 1800-tallet, er «characterised by some confusion concering the case system of High German [...]. Generally speaking, we find a tendency towards a three-case system (nominative, accusative and genitive) instead of a High German four-case system (nominative, accusative, genitive and dative)». Dersom vi går ut ifra at familiens talemål har vært nedertysk, mens skriftspråket deres var høytysk, er det ikke overraskende å finne usikker bruk av kasus i skrift.

Den systematiske forekomsten av *sin*-possessiven og *sollen*-futurum i tillegg til den delvise akkusativ-bruken der høytysk krever dativ, er såpass utbredt i materialet at forekomsten ikke kan regnes som tilfeldige skrive- eller stavefeil. Trekk fra flensburgeres talemål som er inspirert av sønderjysk, for eksempel *und*-infinitiven («Nun sollte ich aber aus und kaufen», ‘Men nå må jeg ut og handle’, Fredstad 2004: 48) eller bruken av *um* istedenfor høytysk *ob* (Fredsted 2003: 44), finnes derimot ikke i materialet. Familiens skriftspråkbruk vitner derfor i langt større grad om kontakten mellom høytysk og nedertysk enn om kontakten med sønderjysk.

4.2 Diglossi i Norge

I Norge dominerte vestgermanske språk i både skrift og tale. Dansk avløste norsk gradvis som skriftspråk i overgangen fra 1400-tallet til det tidlige 1500-tallet (Berg 2018: 172–3). Norsk ble bare unntaksvis brukt i form av dikt eller for å gjengi «lokalspråklige ord, idiom og tekstbrokker

8. PA–0280 16.4: brev fra broren Fedder Hoë til Herman Hoë, 31. januar 1769.

[...] ofte i sammenhenger som knytter dem til noe stakkarslig, latterlig eller abnormt [som] sinnssykelighet, evneveikhet eller uskikkelighet» (Wiggen 2004: 11). Mens det vanligvis forekom norske former, såkalte *norskheter*, i det danske skriftspråket til nordmenn før 1600, var den nye standarden å unngå slik variasjon på 1600- og 1700-tallet (Nes 2005: 1297).

Den muntlige språkbruken på 1700-tallet var kjennetegnet av et skille mellom prestisjetunge, høye varieteter på den ene side og lave varieteter som var i bruk blant folk flest på den annen side. De muntlige høye varietetene kan deles inn i høytidstalen og den dannede dagligtalen. I Norge oppstod høytidstalen som resultat av økt undervisning i det danske skriftspråket fra begynnelsen av 1700-tallet (Haraldsrud 2012: 50). Dette førte til at mange nordmenn valgte en bokstavrett norsk leseuttale av det danske skriftspråket når de ville opptre høflig, eksempelvis når det gjaldt prekener, undervisning og foredrag (Haraldsrud 2012: 50–5; Torp og Vikør 2003: 130). Derimot var den andre høye varietet, norsk dannede dagligtale, ikke begrenset til domener, men til de høyere sosiale sjikt (Haraldsrud 2012: 34). I høyere sosiale kretser pleide man å snakke dansk med et preg av motespråkene tysk eller fransk frem til 1800-tallet (Haraldsrud 2012: 54; Wiggen 2004: 29). Utviklingen av den norske dannede dagligtalen «kan ha oppstått som ei blanding mellom skriftspråket, høgtidstalen, dansk talemål og Kristiania-dialekten på slutten av 1700-tallet på grunn av den økte skriftkulturen og innstramminga av skriftnormen» ifølge Haraldsrud (2012: 54).

Talemålet blant folk flest var derimot preget av norske dialekter (Torp og Vikør 2003: 130–1). Siden dialektene ikke ble anvendt i skrift eller høytidelige situasjoner, regnes de som lave varieteter. For Herman Hoë betydde det at språksamfunnet han befant seg i, brukte dansk skriftspråk, danskfarget talemål og norske dialekter i daglig kommunikasjon.

I lys av at dansk var det enerådende skriftspråket, er det ikke overraskende at Hoë utelukkende skrev på dansk til både kona si, barna sine og svigersønnene sine. Når han mottok et svar, kunne det være på dansk, høytysk eller engelsk. Selv om brevpartnerne hans kodevekslet i enkelte tilfeller, valgte Hoë ikke å bytte språk i brevene sine. Han holdt seg til den danske skriftnormen i brevvekslingen med kona og barna og avvek ikke i ett eneste tilfelle.

Med tanke på «klassiske norskheter» (se for eksempel Nesse 2011: 38) finnes det hverken diftonger, bruk av flertallsendingen *-er* der dansk

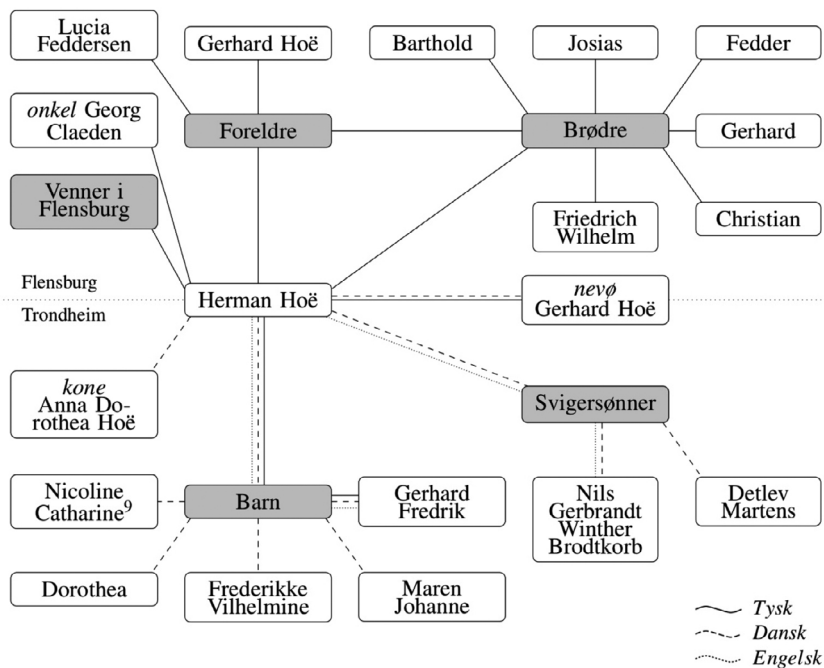
har *-e*, eller norske ustemte plosiver som *p* og *t* i stedet for de danske stemte plosivene *b* og *d*. Dermed kan Hoës etterfølgelse av danske skri- venormer være et uttrykk for at gode skriveferdigheter ble prioritert i opplæringen hans, og at han var kjent med datidens skrivekonvensjoner. Siden Hoë hverken tillot norskheter i skriftspråket sitt eller kommenterte muntlige praksiser, får vi ikke innsyn i hvilken varietet som var i bruk i familien i Trondheim.

Hoës forhold til flerspråklighet på samfunnsnivå er kjennetegnet av at han i skrift valgte de høye varietetene høytysk og dansk til enhver tid og sjelden viste om og i hvilken utstrekning han også behersket de lave varietetene nedertysk og norsk. Et glimt av kontakten med lave varieteter i Flensburg finnes i form av den nedertyske *sin*-possessiven, *sollen*-futurum og usikkerhetene rundt det høytyske kasus-systemet. Et lignende bevis på kontakten med norske dialekter i Trondheim ville vært overraskende og mangler i materialet. Unngåelsen av norskheter viser imidlertid at Hoë fulgte en skriftnorm som ikke tillot norske trekk i danske tekster.

5 Bruk av skriftspråk i Hoës familie

Granskingen av lokale trekk i familiens brevveksling har gitt oss et inntrykk av språkkontakten som omga familien. Vi skal nå vende oss til individnivået og undersøke nøyere hvordan språkvalgene i Hoës familie kan forklares. En visualisering av språkvalgene blant Hoës familie og venner i relasjon til deres bosted finnes i illustrasjon 1. Det er tatt hensyn til både brev som ble sendt og mottatt av Herman Hoë selv, og brev som ble sendt imellom de anførte familiemedlemmene. Diagrammet viser bare språkene som ble brukt til å formulere én eller flere setninger med egne ord, siden «[the] more creative use of multilingual resources [...] testifies to a higher level of fluency in the language employed» (Nurmi og Pahta 2012: 51). Innføyde språk som forekommer i form av sitater, faguttrykk eller formelaktig, sjangerbunden variasjon, er derfor ikke representert i illustrasjonen.

HISTORISK FLERSPRÅKLIGHET BLANT FLENSBURGERE I TRONDHEIM

Illustrasjon 1: Språkbruk i Herman Hoës private nettverk

5.1 Språkbruk i familien i Flensburg

I den øvre delen av ill. 1 ser vi at samtlige familiemedlemmer som bodde i Flensburg, skrev på høytysk til Herman Hoë og fikk svar på det samme språket. Selv om brødrene reiste til andre land, som eksempelvis Friedrich Wilhelm Hoë (1755–1777), som reiste til St. Croix i Karibia, skrev de bestandig på høytysk. Dette viser seg også i et brev datert den 5. juni 1774 fra Herman Hoë til broren Christian Hoë.¹⁰ På dette tidspunktet hadde begge to oppholdt seg i Trondheim i åtte år, men allikevel valgte Hoë å skrive til broren på tysk. Sett i sammenheng med den nedertyskfargete brevvekslingen med familien i Flensburg, er sannsynligheten stor

9. I Statsarkivet i Trondheim finnes ingen nedtegnelser som kan tilordnes Nicoline Catharine med sikkerhet. Imidlertid hadde hun ansvar for husholdningsbøker som er skrevet på dansk (PA–280 21.48). I kombinasjon med at Hoës andre døtre utelukkende skrev på dansk og at familien trolig snakket norsk hjemme (jf. avsnitt 6), antar jeg derfor at dansk også var det naturlige valget for Nicoline Catharine.

10. PA–0280 16.1: brev fra Herman Hoë til broren Christian Hoë, 5. juni 1774.

for at en tysk varietet var førstespråket til Herman og Christian Hoë, og at de fortsatte å snakke den med hverandre også etter at de hadde bosatt seg i Trondheim.

5.1.1 Nevø Gerhard Hoë

Nevøen Gerhard Hoë (1774–død før 1830), sønn av Hoës bror Christian Hoë, var den eneste i den slesvigske grenen av familien som trolig endret sin skriftspråklige praksis i løpet av livet. Han tilbrakte de første leveårene i Trondheim frem til han ble sendt til Flensburg for å få undervisning der. Foreløpig kan vi sette opp hypotesen at nevøen snakket norsk til daglig, siden en av Hoës brødre skrev: «Ich wünschte und bitte hierbey sehr | ihr wolltet ihn von seiner dortigen Zeit nur den Gebrauch machen | lassen, daß er noch vor seiner Abreise, so viel möglich, teutsch sprechen | und lesen könnte».¹¹ Det var altså ikke en selvfølge at nevøen hadde tysk som et av sine førstespråk, siden broren syntes at det var nødvendig å påpeke at Gerhard Hoë burde øve seg i tysk før han reiste til Flensburg. Da undervisningen hadde begynt, sendte nevøen flere brev på høytysk til Hoë for å vise frem de nylig lærte kunnskapene. I et brev fra 1787 finner vi avvik fra den høytyske normen som minner om den uregelmessige kausbruken blant de øvrige familiemedlemmene:

(9) *Der allmächtige Gott [...] fahre fort in diesen Jahre [...] Segens Hände über Sie auszu | breiten.*¹²

‘Den allmektige Gud [...] fortsetter[konjunktiv] i år [...] å utbreie vel-signelsens hender over Dem’.

(10) *Vor den Schluß habe ich es für meine Pflicht erachtet*¹³

‘Før slutten [av dette brevet] anser jeg det som min plikt’

(11) *daß ich von Grunde meines | Herzens Ihnen alles wahre Gute anwünsche*¹⁴

‘at jeg fra hjertens grunn ønsker Dem alt hell’

11. PA–0280 16.5: brev fra broren Gerhard Hoë til Herman Hoë, 10. februar 1782. ‘Jeg ønsker og ber med dette sterkt, at dere ville la han [nevøen Gerhard Hoë] gjøre bruk av tiden sin der [i Trondheim], slik at han allerede før avreisen sin, så mye som mulig, kunne snakke og lese tysk’.

12. PA–0280 16.5: brev fra nevøen Gerhard Hoë til Herman Hoë, 31. desember 1787.

13. PA–0280 16.5: brev fra nevøen Gerhard Hoë til Herman Hoë, 31. desember 1787.

14. PA–0280 16.5: brev fra nevøen Gerhard Hoë til Herman Hoë, 31. desember 1787.

Vansker med å bruke riktig kasus i tilfeller der høytysk kun tillater dativ, har vi allerede sett i språkbruken til Hoës familie i Flensburg. I formuleringen «Segens Hände über Sie auszu | breiten» (9) styrer preposisjonen *über* dativ slik at det personlige pronomenet *Sie* burde fått formen *Ihnen*. På samme måte styrer *vor* dativ i (10). Et annet eksempel på avvikende kasusbruk ser vi i formuleringene «in diesen Jahre» (9) og «von Grunde meines Herzens» (11). Førstnevnte kan analyseres på to ulike måter. Det er mulig at nevøen ikke var bevisst på at preposisjonen *in* styrer dativ og at ordet *Jahr* er *nøytrum*, slik at han brukte akkusativ maskulinum *diesen* istedenfor dativ *nøytrum* *diesem*. Imidlertid ser vi i både (9) og (11) at nevøen brukte dativendelsen *-e* i substantivene *Jahre* og *Grunde*. Dette tyder på at han visste hvilken kasus hele frasen skulle stå i, men valgte heller den nordtyske dativendelsen *-en* for å markere kasusen i ordene som står til substantivet (Dahlberg 1958: 83). I så fall er den uvanlige kasusbruken et eksempel på hvordan lokale, muntlige former av flensburgeres talemål kan komme til uttrykk i skriftlig materiale.

Brevet kan videre brukes for å vise hvordan kommunikasjonsteorien til Koch og Oesterreicher (1994) kan anvendes på historisk materiale. Koch og Oesterreicher (1994: 587) mener at måten en diskurs blir ført på, er mindre relevant, siden brev kan bli lest høyt og tale kan bli diktert. Dette kalles 'medium transferability' (Koch og Oesterreicher 1994: 587). Istedenfor mediet legger Koch og Oesterreicher vekt på distansen som en tekst formidler. På den ene enden av skalaen finner man 'nærhet' (ofte muntlig, uformell og ikke planlagt kommunikasjon), på den motsatte enden 'distanse' (ofte skriftlig, formell og planlagt) (Koch og Oesterreicher 1994: 588). En nær diskurs (både muntlig og skriftlig) kjennetegnes av familiaritet, spontanitet og av at alle parter i dialogen samarbeider mest mulig med hverandre, mens en distansert samtale klarer seg uten utvidet kooperasjon, ligner en monolog og omhandler et fast tema (Koch og Oesterreicher 1994: 588). Brevkonvensjoner, variasjon i skrivestilen og brevets struktur er til stor hjelp for å bestemme hvor formelt og planlagt et brev er. Videre kan innholdet brukes for å avgjøre om diskursen er nær eller distansert. Slik kan enkelte brev tilordnes enten 'nærhet' eller 'distanse'.

I lys av Koch og Oesterreichers kriterier for en distansert samtale kan vi slå fast at nevøens brev har et svært formelt preg slik at det ligner en rapport der nevøen beretter om fremskrittet i undervisningen. Den innledende hilsenen er skrevet med store, utsmykkete frakturbokstaver,

hjelpelinjene som han tegnet med blyant for at skriften skulle stå på vannrette linjer, er fortsatt synlige i hele brevet, og skriften er svært nøye og tydelig utformet. Innholdet er godt strukturert og varierer mellom gode ønsker for det nye året, religiøse utsagn og beskrivelser av undervisningen i fransk, latin og matematikk. Brevets innhold krever dermed ingen videre reaksjon fra Herman Hoës side. At skriften er velformet og strukturen så velordnet, er uttrykk for den planlagte karakteren av brevet. Dermed kan brevet plasseres nærmere distanse-enden av skalaen. Høytysk blir slik til et språk som brukes til mer formelle formål.

Ved siden av disse tidlige brevene fra den unge nevøen finnes også et brev på dansk fra 1805 som er adressert til Herman Hoë.¹⁵ Da hadde nevøen blitt voksen og reist til København. Han skrev blant annet om reisen sin og videre planer for fremtiden. Brevet er skrevet med en sjusket håndskrift, den innledende hilsenen mangler, og brevetts innhold virker uorganisert. Dette svarer til Koch og Oesterreichers idé om en nær kommunikasjon som er uformell og lite planlagt.

Til tross for den store tidsavstanden mellom de to brevene kan språkvalgene sammenlignes. At tysk knyttet til formelle brev, mens dansk brukes i privat kommunikasjon, kan tyde på at nevøen også brukte et skandinavisk språk mens han fortsatt bodde i Trondheim. Denne hypotesen styrkes av at nevøen bodde hos sine norske morsforeldre i Trondheim til han var gammel nok til å reise til Flensburg for å få utdanning der (Bull 1998b: 83). Dette førte som nevnt til at Hoës bror anbefalte at nevøen burde øve seg i å snakke tysk før han ble sendt til Flensburg. Tysk ble så knyttet til et undervisningsformål, mens norsk trolig ble det naturlige valget i private sammenheng.

5.2 Språkbruk i familien i Trondheim

Vi ser av ill. 1 at språkbruken varierte i større grad med familien i Trondheim. Først og fremst kommuniserte Herman Hoë utelukkende på dansk med både kona,¹⁶ døtrene¹⁷ og svigersønnen Detlev Martens¹⁸

15. PA-0280 16.5: brev fra nevøen Gerhard Hoë til Herman Hoë, 5. april 1805.

16. PA-0280 17.19: brev fra kona Anna Dorothea Hoë til Herman Hoë, 21. mai 1810. Dette brevet er det eneste skriftlige belegget på kommunikasjonen mellom Hoë og kona hans.

17. Eksempelvis PA-0280 17.16: brev fra Herman Hoë til dattera Maren Johanne Brodtkorb, 20. april 1818.

(1782–1822) i det bevarte materialet. Sistnevnte kom også fra Flensburg og bosatte seg i Trondheim for å drive med handel (Bull 1998b: 83). Høytysk kunne derfor også vært et alternativ, men begge to valgte allikevel å skrive på dansk mens de oppholdt seg i Trondheim. En mulig forklaring på dette språkvalget kan være at kommunikasjonen med svigersønnen skulle foregå på et språk som også dattera kunne forstå. Det finnes ingen belegg på at Hoës døtre forstod tysk, og dermed kan det tenkes at dansk ble det naturlige valget i den private brevvekslingen mellom Hoë og svigersønnen.

5.2.1 Svigersønn Nils Gerbrandt Winther Brodtkorb

Den andre svigersønnen til Herman Hoë som er relevant for denne artikkelen, er Nils Gerbrandt Winther Brodtkorb (heretter Nils Brodtkorb) (1792–1865). Han giftet seg med kusinen Maren Johanne Hoë (1796–1827) i 1816, og begge to etterlot seg flere brev adressert til Herman Hoë. I det tilgjengelige materialet dominerer dansk. Bare ett eneste bevart brev fra Nils Brodtkorb til Herman Hoë er skrevet på engelsk.¹⁹ Ifølge Bull (1998a: 215) gikk Brodtkorb sammen med Hoës sønn på Green Row Academy i Storbritannia. På timeplanen til elevene er det satt av tid til å skrive hjem, og det ser ut til at Brodtkorb benyttet tiden til å sende et brev til onkelen sin i Norge. Situasjonen kan sammenlignes med da nevøen Gerhard Hoë sendte brev på tysk om livet på skolen i Flensburg. Engelskkunnskapene kom Nils Brodtkorb til nytte da han jobbet i handelsfirmaet til Herman Hoë etter reisen. Der hadde han behov for flere språk på grunn av den internasjonale handelsvirksomheten (Bull 1998a: 149).

5.2.2 Sønn Gerhard F. Hoë

Også sønnen Gerhard F. Hoë ser ut til å ha blitt påvirket av oppholdet i Storbritannia. I brevvekslingen med foreldrene brukes både dansk,²⁰ tysk²¹ og engelsk²² til å formulere egne utsagn. I likhet med Nils Brodtkorb

18. Eksempelvis PA–0280 16.9: brev fra Herman Hoë til svigersønnen Detlev Martens, (ukjent dag) februar 1819.

19. Gunnerus XA Qv. 677 c-g: brev fra svigersønnen Nils Gerbrandt Winther Brodtkorb til Herman Hoë, 15. august 1814.

20. Eksempelvis PA–0280 16.6: brev fra sønnen Gerhard Fredrik Hoë til Herman Hoë, 6. april 1815.

21. Eksempelvis PA–0280 16.6: brev fra sønnen Gerhard Fredrik Hoë til Herman Hoë,

korb brukte Gerhard F. Hoë engelsk når han losjerte i Green Row Academy i Storbritannia. I ett av disse brevene finner vi en tilføyelse av skolens leder som henvendte seg til Herman Hoë:

His [Gerhard F. Hoës] progress in the writing and | spelling of our language you will judge of by the preceeding letter, and | I can add with great truth that he has made equal improvement in | english Syntax, Arithmetic, and the Mathematics. - He has | also acquired considerable knowledge of the French tongue.²³

Til tross for at engelsklæreren bekreftet Gerhard F. Hoës franskerferdigheter, finnes det ikke noe brev på dette språket til Herman Hoë. En tenkelig grunn kan være at Hoë hadde for lite kunnskap om fransk til å kunne forstå et brev på dette språket (Bull 1998a: 153).

Det finnes bare ett tilfelle fra Gerhard F. Hoës tid i Storbritannia der han ikke skrev på engelsk, men på dansk.²⁴ Innholdet avviker fra de øvrige, engelske brevene. Han skrev ikke lenger om hvor bra han gjorde det på skolen, men diskuterte fremtidige reiseplaner foreslått av Herman Hoë i et tidligere brev. En forklaring på Gerhard F. Hoës språkvalg er den større graden av interaksjon. Om vi vender tilbake til Koch og Oesterreichers teori, ser vi forskjellen tydelig. I tidligere brev rapporterte sønnen bare om fremskrittene sine og viste hvor dyktig han hadde blitt til å skrive på engelsk. Fortroligheten i disse brevene er ikke særlig stor – læreren hadde lest og kommentert de samme brevene. De tidligere rapportene krever heller ikke omfattende samarbeid fra Herman Hoë sin side, så distansen er stor. Derimot var formålet med det danske brevet å svare på et forslag fra Hoë. Innholdet er i større grad preget av interaksjonen mellom far og sønn og uenigheten om hvilket land Gerhard F. Hoë burde reise til etter oppholdet i Storbritannia. Det finnes ikke tegn til at læreren så brevet. Dermed falt enda en grunn til å skrive på engelsk bort. Utover det skapte det mer fortrolige temaet større nærhet, og dermed ble dansk det naturlige valget.

28. juli 1817.

22. Eksempelvis Gunnerus XA Qv. 677 c-g: brev fra sønnen Gerhard Fredrik Hoë til Herman Hoë, 15. april 1815.

23. Gunnerus XA Qv. 677 c-g: brev fra sønnen Gerhard Fredrik Hoë til Herman Hoë, 15. april 1815.

24. PA–0280 16.6: brev fra sønnen Gerhard Fredrik Hoë til Herman Hoë, 6. april 1815.

Da Gerhard F. Hoë befant seg i Tyskland, valgte han å skrive sine brev på enten dansk²⁵ eller tysk.²⁶ I flere av disse brevene kommenterte han tyskkunnskapene sine. Et eksempel på det ser vi i (12) der han svært tydelig uttrykte et ønske om bedre tyskopplæring. Han fortsatte med å beskrive hvor vanskelig det var å komme i kontakt med tyskere utenfor skolen, selv om det å lære tysk var ett av de to hovedanliggende ved å reise til Tyskland. Gerhard F. Hoë vurderte også å reise videre til Sachsen og Berlin for å bli kjent med andre tyske dialekter. En annen gang skrev han på tysk og kommenterte de feilene han hadde gjort.

(12) *med det [tyske] gaar det | nu meget godt, men endnu bedre ville det gaae dersom jeg kunde have | Omgang med cultiverede Mennesker hvilket vi ikke have [...] den eneste | Motion vi have er fra vort Værelse til Skolen, saa hvorledes skulle | vi da kunne lære Sproget ret godt, det eneste vi kan tale noget | fornøftigt med er Köhn og Læreren*²⁷

(13) *[Hoës svigersønn Detlev] Martens seine Briefe habe empfangen, ich darf ihn | aber nicht in anders als Dänisch beantworten, denn Sie können hier- | aus sehen wie viele Fehler ich im Schreiben mache.*²⁸

‘Martens sine brev mottok [jeg], jeg burde svare han, | men ikke i annet enn dansk, fordi De kan herved se hvor mange feil jeg gjør i skrivinga.’

Den tyske formuleringen «ich darf ihn | aber nicht in anders beantworten als Dänisch» (13) er grammatisk ukorrekt. Bruken av hankjønnspronomenet i akkusativ *ihn* samsvarer ikke med verbet *beantworten*. Verbet kan ikke referere tilbake til brevskriveren, kun til brevene. Riktig i denne sammenheng ville derfor vært verbet *antworten* som krever dativformen *ihm*. I det følgende leddet er det en syntaktisk feil idet preposisjonen *in* burde plasseres foran *Dänisch*. Imidlertid kan utsnittet «aber nicht in anders als Dänisch» oversettes ordrett til norsk. En mulig forklaring på denne konstruksjonen er derfor at Gerhard F. Hoë tok utgangspunkt i

25. Eksempelvis PA–0280 16.6: brev fra sønnen Gerhard Fredrik Hoë til Herman Hoë, 15. mai 1817.

26. Eksempelvis Gunnerus XA Qv. 677 c-g: brev fra sønnen Gerhard Fredrik Hoë til Herman Hoë, 21. januar 1817.

27. Gunnerus XA Qv. 677 c-g: brev fra sønnen Gerhard Fredrik Hoë til Herman Hoë, 21. januar 1817.

28. Gunnerus XA Qv. 677 c-g: brev fra sønnen Gerhard Fredrik Hoë til Herman Hoë, 13. juni 1817.

et skandinavisk språk, uten å være bevisst på at den ordrette oversettelsen til tysk ble feil. Ut ifra de grammatiske feilene som sønnen gjorde i sine tyske brev og utsagnene om hvor vanskelig det var å lære tysk, slutter jeg at tysk ikke var et førstespråk for Gerhard F. Hoë.

6 Fra skrift til tale

Med analysen av språkvalgene i Hoës private korrespondanse som grunnlag skal vi nå se hvordan vi kan bruke opplysningene om skriftlig språkbruk til å slutte oss til talemålet i familien i Trondheim.

6.1 Sammenligning med forskning fra Bergen

Til å begynne med skal jeg benytte meg av tidligere forskning i feltet og sammenligne Hoës livssituasjon med tyske handelsmenn som stiftet familie med norske kvinner i Bergen etter 1700. Nesse (2007) har undersøkt språkbruken i slike familier grundig, og forskningsresultatene hennes er særlig relevante for denne studien.

Det første betydningsfulle funnet er at barna til de tyske handelsmennene i Bergen vokste opp med norsk som sitt eneste førstespråk, mens de fikk opplæring i tysk på skolen og under senere opphold i Nord-Tyskland (Nesse 2007: 432). Som Nesse (2007: 432) fremhever, var tysk-kunnskaper særlig relevante når de unge guttene i Bergen skulle bli tatt opp som lærlinger i handelen. Det samme mønsteret finner vi igjen i Hoës familie. Vi vet fra læreplanen til Trondhjems Borgerlige Realskole at Gerhard F. Hoë fikk undervisning i tysk (fotokopi av læreplanen i Schmidt og Støren 1956: 56–7) og at han reiste til Nord-Tyskland for å fortsette utdanningen der akkurat som de bergenske guttene.²⁹ I forbindelse med utenlandsoppholdet i Tyskland kommenterte han sine egne grammatiske feil, som vi så i avsnitt 5.2.2. Det samme avsnittet viste at sønnen brukte dansk for å skrive om private temaer til faren, mens tysk og engelsk var forbeholdt formelle temaer. Dette indikerer at norsk var sønnens sterkeste førstespråk, og ikke tysk. I likhet med de bergenske guttene ble sønnen dessuten i 1824 tatt opp i familiens egen handels-

29. PA–0280 16.6: brev fra sønnen Gerhard Fredrik Hoë til Herman Hoë, 6. april 1815.

bedrift, hvor tyskkunnskapene var nødvendige i handelen med nordtyskerne (Bull 1998a: 22).

Når det gjelder døtrene til de tyske handelsmennene i Bergen, fremhever Nesse (2007: 432) at jentene ikke hadde behov for mer enn reseptive tyskeverner. Med unntak av gudstjenesten som ble holdt på tysk, var hverdagen deres preget av det norske språket (Nesse 2007: 432). Hoës familie viser samme mønster. Det var ingen tyskundervisning på læreplanen for jenteklassen på Trondhjems Borgerlige Realskole (fotokopi av læreplanen i Schmidt og Støren 1956: 56–7). Mangel på tyskundervisning kan sees som grunnen til fraværet av brev på tysk. Døtrene skrev utelukkende på dansk til foreldrene sine og kommenterte heller ikke eventuelle fremmedspråksevner. Slutningen blir derfor at det er usikkert hvor omfattende de eventuelle tyskkunnskapene til Hoës døtre var. Ved siden av forskjell i utdanningen begrunner Nesse (2007: 433) dette skillet mellom kjønnene med at det overveldende flertallet av de tyskspråklige innvandrerne i hansatiden var unge, enslige menn. Derfor kunne tysk bli sett på som et mannsdominert språk som ikke passet for 'fine' jenter (Nesse 2007: 433). I Trondheim finner vi et lignende innvandringsmønster av unge, ugifte gutter fra Flensburg-området (jf. avsnitt 2). Det kan ha vært en lignende sammenheng mellom det tyske språket og maskulinitet i Trondheim.

Avslutningsvis påpeker Nesse (2007: 433) at tysk ikke kunne brukes i hjemmet til de bergenske familiene siden de norske konene sjelden behersket tysk godt nok. Også Anna Dorothea Hoë skrev til ektemannen på dansk og viste ikke tegn på tyskkunnskaper.³⁰ At samtlige familimedlemmer i Trondheim valgte å skrive til Hoë på dansk, er en kraftig indikasjon på at også talemålet deres var et skandinavisk språk, og dermed at norsk ble brukt i hjemmet deres.

6.2 Nærhet og distanse

Ut fra sammenligning med forskning fra Bergen er det trolig at Hoës familie i Trondheim snakket norsk med hverandre. Den foregående analysen av sønnens språklige evner støtter denne hypotesen. Da både sønnen og svigersønnen oppholdt seg i Storbritannia og ble oppfordret til å skrive hjem, demonstrerte de gode engelskkunnskaper, men valgte

30. PA–0280 17.19: brev fra kona Anna Dorothea Hoë til Herman Hoë, 21. mai 1810.

mindre private temaer. Dermed økte distansen. Når disse to skrev på dansk til Herman Hoë, hadde innholdet et mer privat preg, brevene var mindre velordnet og ga uttrykk for større spontanitet. Alt tyder på større nærhet mellom partene. Det samme mønsteret finner vi igjen i brev fra nevøen Gerhard Hoë, som skrev på både tysk og dansk. De tyske brevene var nøye planlagt før de ble sendt til Hoë. Dette blir synlig i hjelpelinjene, de kunstneriske, store bokstavene i begynnelsen av brevet og i at innholdet er velordnet. Derimot fremstår det danske brevet som lite planlagt. Den innledende hilsenen mangler, håndskriften er sjukskete og innholdet virker uorganisert. Brevene er derfor svært ulike med tanke på oppsett og innhold, men de viser allikevel en klar tendens med tanke på språkvalg. Tysk ble brukt i en respektfull, men distansert rapport som ikke krevde noe svar fra Herman Hoë. Motsatt ble dansk brukt i en nær og fortrolig, gjensidig «samtale». Språkvalgene kan dermed forklares ut fra brevskrivernes ønske om å signalisere nærhet eller distanse til mottakeren. Koblingen mellom dansk og den private samtalen støtter ytterligere formodningen om at Hoë selv brukte et skandinavisk språk i hjemmet sitt i Trondheim.

Videre er brevene som sønnen sendte hjem fra Tyskland, svært nyttige for å avgjøre hvilket språk som dominerte i Hoës familie i Trondheim. For det første har vi sett at sønnens tyske brev inneholder slike grammatiske feil som ikke er å forvente av en førstespråksbruker. De samme feilene ble også direkte kommentert av sønnen, som skrev at de står i relasjon til den mangelfulle tyskoplæringen hans. Vi kan bruke dette skriftlige materialet for å påstå at tysk var et andrespråk for Gerhard F. Hoë. Følgelig kan tysk neppe ha vært familiens daglige talemål. Siden den skriftlige korrespondansen med samtlige døtrene, svigersønnene og kona til Hoë foregikk på dansk, var familiens talemål åpenbart norsk.

7 Avslutning

Denne undersøkelsen har kastet lys på den ulike språkbruken blant de to familiegrenene til Herman Hoë. Familien i Flensburg foretrakk høy-tysk i skriftlig kommunikasjon, selv om vi ser tydelige spor etter det lokale talemålet i Flensburg. Dette gjaldt også for de to brødrene Christian og Herman Hoë som hadde bodd i Trondheim i flere år, og allikevel fortsatte å bruke tysk med hverandre. Slutningen er dermed at familien også

foretrakk tysk som talemål i Flensburg, selv om Slesvig hørte til Danmark på den tiden. Brevvekslingen med familien i Trondheim indikerer derimot at norsk var dagligspråket deres. Siden norsk ikke var i bruk i skrift, ble dansk brukt som felles skandinavisk skriftspråk i den dansk-norske unionen. I brevvekslingen ser vi at dansk knyttes til personlige temaer, mens tysk og engelsk forekommer i forbindelse med fremmedspråksopplæring. I tillegg vitner sønnens grammatiske feil i skriftlig høytysk om at dette språket ikke var mye brukt i Hoës hjem.

Forskning på flerspråklighet i dag har vist at den andre generasjonen i en familie med innvandringsbakgrunn vanligvis er flerspråklig i landets dominerende språk og foreldrenes førstespråk (selv om flere faktorer må tas hensyn til når bare én av familiemedlemmene har et annet førstespråk) (Myers-Scotton 2006: 52–3, 68). Et fullstendig språkskifte er vanligvis gjennomført i den tredje generasjonen, som gjerne er enspråklig i språket som snakkes utenfor hjemmet (Myers-Scotton 2006: 68). Med tanke på Hoës barn er Hoë selv det eneste nære familiemedlemmet som ikke hadde norsk som førstespråk. Til tross for at denne undersøkelsen ikke har omfattet Hoës barnebarn, aner vi et skifte allerede i Hoës døtre, som bare benyttet seg av dansk i brevvekslingen og ikke dokumenterer så mye som reseptive tyskevner skriftlig. Siden samtlige av Hoës barn hadde norsk som førstespråk og bosatte seg i Norge, er sannsynligheten stor for at også Hoës barnebarn bare lærte tysk gjennom opplæringen på skolen.

Mens hansakontoret i Bergen innskrenket de tyske handelsmennenes kontakt med den norske befolkningen, tyder resultatene fra denne undersøkelsen på at fraværet av et lignende selskap i Trondheim åpnet for rask integrering av de tyske lærlingene fra Flensburg. Som resultat av dette er Hoë i stand til å bruke både tysk og dansk i brevvekslingen sin. Utover det vokste barna hans opp med norsk som et førstespråk. Ifølge Nesse finnes et lignende mønster også i Bergen med en gang hansakontoret ble lagt ned og de tyske handelsmennene var fri til å gifte seg med norske koner.

Skriftlig materiale utgjør de eneste sporene etter familiens språkbruk som er tilgjengelige for oss i dag. For å kunne uttale seg om talemålet deres er det derfor nødvendig å gjøre bruk av de bevarte brevene. På den måten kan ny innsikt i historisk flerspråklighet i Trondheim bidra til økt forståelse for at språkmøter har preget livet til nordmenn lenge før vår tid.

Referanser

- Berg, Ivar. 2018. Reformasjonen og norsk språkhistorie. *Teologisk tidskrift* 7 (hefte 3): 167–76.
- Brochmann, Grete & Knut Kjeldstadli. 2014. *Innvandringen til Norge. 900–2010*. Oslo: Pax.
- Bull, Ida. 1998 a. *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slegt, hushold og forretning*. Trondheim: Historisk Institutt, NTNU.
- .1998 b. *Katalog over privatarkiv i Statsarkivet i Trondheim. Bd. 6. Privatarkivene nr. 256–320*. Trondheim: Statsarkivet i Trondheim.
- Dahlberg, Torsten. 1958. Niederdeutsch jemet 'jemand' und nemet 'niemand' in dialektgeographischer Beleuchtung. *Zeitschrift für Mundartforschung* 26 (hefte 1): 76–84.
- Elspaß, Stephan. 2005. *Sprachgeschichte von unten. Untersuchungen zum geschriebenen Alltagsdeutsch im 19. Jahrhundert*. Tübingen: Niemeyer.
- . 2012. The Use of Private Letters and Diaries in Sociolinguistic Investigation. I: *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, red. Juan Manuel Hernández-Campoy og Juan Camilo Conde-Silvestre, 156–169. Chichester, UK: Wiley-Blackwell.
- Fredsted, Elin. 2003. Language contact and bilingualism in Flensburg in the middle of the 19th century. I: *Aspects of Multilingualism in European Language History*, red. Kurt Braunmüller og Gisella Ferraresi, 35–59. Amsterdam: John Benjamins.
- . 2009. Sprachen und Kulturen in Kontakt – deutsche und dänische Minderheiten in Sønderjylland/Schleswig. I: *Neben Deutsch. Die autochthonen Minderheiten- und Regionalsprachen Deutschlands*, red. Christel Stolz, 1–24. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.
- . 2014. Multilingualism and longitudinal language contact in the German-Danish border region. *Language Typology and Universals. Sprachtypologie und Universalienforschung* 66(4): 331–53.
- Haraldsrud, Andreas Drolsum. 2012. Dæt læses mæd Æ: en komparativ undersøkelse av norsk og dansk danna talemål 1750–1850. Upubl. masteroppg., Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitet i Oslo.
- Koch, Peter & Wulf Oesterreicher. 1994. Schriftlichkeit und Sprache. I: *Schrift und Schriftlichkeit. Writing and Its Use. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung. An Interdisciplinary Handbook of*

- International Research*, red. Hartmut Günther og Otto Ludwig, 587–604. Berlin: Walter de Gruyter.
- Lundemo, Frode. 1989. Norwegisches Lehngut in den Briefen des Osloer Kaufmanns Bene an die Rostocker Kaufleute Kron im 16. Jahrhundert. I: *Niederdeutsch in Skandinavien III*, red. Lennart Elmekvik og Kurt Erich Schöndorf, 128–38. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Myers-Scotton, Carol. 2006. *Multiple Voices. An Introduction to Bilingualism*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Nes, Oddvar. 2005. The development of Norwegian local dialects and Dano-Norwegian. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. I: *The Nordic Languages*, red. Oskar Bandle m.fl., bd. 2, 1291–301. Berlin: Walter de Gruyter.
- Nesse, Agnete. 2007. 1750–1850: The disappearance of German from Bergen, Norway. I: *Germanic language histories 'from below' (1700 – 2000)*, red. Stephan Elspaß m.fl., 423–36. Berlin: De Gruyter Mouton.
- . 2011. “Norskheter i språket hos...” – Et eksempel på minimalistisk språkhistorieskriving? I: *Norsk språkhistorie i eldre nynorsk tid (1525–1814)*, red. Helge Sandøy og Ernst Håkon Jahr, 32–47. Oslo: Novus.
- Nurmi, Arja & Päivi Pahta. 2012. Multilingual Practices in Women’s English Correspondence 1400 – 1800. I: *Language Mixing and Code-Switching in Writing. Approaches to Mixed-Language Written Discourse*, red. Mark Sebba m.fl., 44–67. New York: Routledge.
- Rambø, Gro-Renée. 2010. *Historiske og sosiale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen – et bidrag til historisk språksosiologi*. Oslo: Novus.
- Rutten, Gijsbert & Marijke J. van der Wal. 2014. *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Schmidt, Olaus & Wilhelm K. Støren. 1956. *Trondhjems Borgerlige Realskole 1783 – 1956*. Trondheim: Trondhjems Borgerlige Realskolens Direksjon.
- Sogner, Sølvi. 2003. *I kongenes tid 900–1814*. Oslo: Pax.
- Torp, Arne & Lars Sigurdsson Vikør. 2003. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. 3. utg. Oslo: Gyldendal.

Wiggen, Geirr. 2004. *Språkkulturen i Christianias beaumontde: opplysninger om språk og språkbruk ca 1790–1830 i Conradine Dunkers brev til Christopher Hansteen*. Trondheim: Tapir.

Abstract

This study examines the multilingual practices of the Schleswigian immigrant Herman Hoë and his family during the eighteenth and nineteenth century in the light of language use in Flensburg and Norway more generally. The letter correspondence which is the basis of this study comes from the regional state archive in Trondheim and the Special Collections of the NTNU University library. Koch and Oesterreicher's communication model is used to trace conceptual immediacy and distance. On this basis, the paper explores which conclusions can be drawn on the family's oral language choices. This article argues that the scribes used the high varieties German and Danish in writing. The family in Schleswig addressed Hoë exclusively in High German, although the texts show traces of Low German. In the correspondence with the family in Trondheim, Danish was tied to intimate discussions, whereas German and English were used in connection with second-language acquisition. For this reason, the paper argues that Hoë grew up with German as a first language, while the family in Trondheim in all likelihood employed Norwegian as their everyday language.

Nora Dörnbrack
NTNU

Institutt for språk og litteratur
NO-7049 Trondheim
nora.dornbrack@ntnu.no